

В І Д Г У К
офіційного опонента на дисертацію
Чірікалова Олексія Сергійовича
«Евакуація військ (сил) на Чорному морі у роки Другої світової війни»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата
історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія

Військова історія України безперечно є однією з важливих складових не лише історії України, а й історії Європи та світу. Відтак відкриття нових аспектів дослідження, пошук нових опцій і масштабів наукового пошуку не втрачає своєї актуальності і важливості для розвитку сучасної історіографії, особливо якщо мова йде про маловивчені тактику і стратегічні дії військових підрозділів радянської армії та воєнно-морського флоту. Зокрема, запропонований Чірікаловим О.С. підхід до вивчення процесу евакуації військ противників на Чорному морі в 1941-1944 роках дає змогу повною мірою відтворити картину подій на Чорноморському театрі військових дій у роки Другої світової та німецько-радянської воєн.

Важливе місце у дослідженні дисертанта займає розкриття умов та чинників, які впливали на підготовку і проведення евакуації військ під час воєнних дій на Чорному морі у 1941–1944 рр. Розкриття особливостей, характеру евакуації військ флоту сприятиме формуванню цілісної картини евакуації та мобілізації військових ресурсів у ході Другої світової війни; визначенню і розкриттю форм і способів застосування військ під час евакуації в означений період. Отже, дисертаційне дослідження Чірікалова О.С. є науково актуальним і важливим для розвитку вітчизняної історіографії. А новизна дослідження обумовлюється тим, що виявлено та охарактеризовано вплив умов і чинників на підготовку, перебіг і результати евакуації військ сторін – противників на Чорному морі в роки німецько-радянської війни; визначено і розкрито форми і способи застосування військ під час їх евакуації в означений період.

Структура дисертації цілком узгоджується з її назвою, метою і завданням дослідження, містить основні елементи необхідні для розкриття обраної проблеми, зокрема: зміст, перелік умовних позначень, вступ, три розділи та підрозділи, загальні висновки, бібліографію та додатки.

У вступній частині дисертації Чірікалов О.С. обґрунтовує актуальність обраної тематики, формулює мету і завдання дослідження, презентує його теоретико-методологічну основу та обґрунтовує хронологічні межі дисертаційного дослідження. Наразі, ці хронологічні межі варто було б зазначити і в темі дисертаційного дослідження, враховуючи, що події, які досліджує дисертант відбувалися у 1941-1944 рр., а Друга світова війна проходила у межах 1939-1945 рр. Також, визначаючи предмет дослідження варто було б зробити акцент на тому, що досліджується процес, форми і способи застосування військ під час їх евакуації, а не просто евакуація як явище.

Наукова новизна роботи визначається постановкою і вирішенням низки науково – дослідних завдань, які раніше не перебували в полі зору спеціалістів, або висвітлювалися фрагментарно. Найбільш повно оригінальність роботи розкривається у ході дослідження таких питань, як підготовка і проведення евакуації військ сторін – противників на Чорному морі в 1941-1944 роках; визначення форм і способів застосування військ під час евакуації військ в означений період; розкриття характерних рис й особливості підготовки і проведення евакуації військ під час воєнних дій на Чорному морі у 1941–1944 рр.; засоби та способи здійснення евакуації військ в умовах активних бойових дій.

При написанні дисертації автор виконав усі вимоги, щодо її оформлення. Дисертаційна праця виконана на належному науково- теоретичному рівні.

Перший розділ дисертації присвячено аналізу історіографії та джерельної бази. В основу історіографічного аналізу дисертантом було покладено проблемно-хронологічний підхід, що засвідчує достатню обізнаність Чірікалова О.С. з історичними працями як вітчизняних так і зарубіжних науковців у даній проблематиці. У той же час, варто зазначити, що у дисертаційному дослідженні автор використовує підручники, навчальні посібники та курси лекцій, що

розроблялися й видавалися у вищих військових навчальних закладах СРСР. З одного боку ці праці не є науковими, з іншого боку, якщо автор на їх прикладі прагнув показати яким чином матеріали цих посібників впливали на хід евакуації, то йому це вдалося лише частково. Особливістю історіографії дослідження є те, що автор аналізує цілу низку оповідних історичних джерел (літератури), яка висвітлює перебіг військових подій на флоті у 1941-1944 рр.

Презентовані джерела та текстове наповнення самої дисертації свідчать про проведення серйозного наукового пошуку. Джерельна база презентована трьома архівами, зокрема документами та матеріалами Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Центрального архіву Міністерства оборони Російської Федерації, Державного архіву Одеської області, спогадами та мемуарами воєначальників – учасників війни.

Другий розділ дисертації присвячений висвітленню характерних рис та особливостей процесу підготовки евакуації військ Радянського Союзу, Німеччини та її союзників на Чорному морі в 1941–1944 рр. На початку розділу автор дає розуміння особливостей евакуації військ на флоті, що є важливим у даній темі. У розділі 2.1. «Особливості підготовки евакуації радянських військ (сил) під час воєнних дій на Чорному морі у 1941–1942 рр.» автором проаналізовано особливості низки евакуаційних заходів радянських військ, що здійснювалися на Чорному морі зокрема: з Одеси, Керчі та Севастополя, при цьому виявлено спільні риси та особливості підготовки кожного етапу евакуації. Втім, на нашу думку, коли автор показує дії командування, зокрема, як приклад, звернення до командування Одеського оборонного району наркома ВМФ адмірала М.Г. Кузнєцова із закликом урахувати досвід евакуації радянських військ із Таллінна, варто було б вказати, у чому саме полягає цей досвід і чи був він позитивний у попередніх військових операціях.

У процесі розкриття особливостей підготовки та здійснення евакуаційних заходів дисертант замість того щоб більше розкрити процес і способи евакуації детально розкриває дії керівних органів та їх плани (с. 58, 62, 63, 73). Так, наприклад, автор зазначає, що 4 жовтня 1941 р. на черговому засіданні

Військової ради ООР було представлено два варіанти проведення евакуації і відмічає, що з метою забезпечення прихованості евакуації була сплановано низка заходів з дезорієнтації, дезінформації та введення противника в оману. Саме тут, на нашу думку, важливо було б показати особливості та способи прихованої евакуації в дії.

Підводячи підсумки підрозділу 2.1 дисертант зазначає, що результатом підготовчого етапу евакуації радянських військ з Одеси став остаточний план прискореної евакуації, зміст якого послідовно корегувався у трьох попередніх варіантах плану в залежності від деталізації аналізу обстановки. На нашу думку, варто було б показати у чому особливість прискореної евакуації.

Варто також зазначити, що в одних підрозділах дисертант аналізує і підводить підсумки евакуації військ, техніки, людей, в інших же цей аспект недостатньо розкритий. Для повноти картини евакуації в регіоні не вистачає показу результатів евакуаційних заходів на даній ділянці фронту (с. 58, 63, 85).

На сторінці 88 дисертант показує як 23 червня 1942 р. радянські війська залишили Північну сторону й переправилися на південний берег Північної (Севастопольської) бухти, всі кораблі та інші плавзасоби були спрямовані в бухти Стрілецьку та Камишову. Тоді ж почалося будівництво пристані для евакуації, але чому офіційно питання евакуації військ з Севастополя не порушувалося автор не розкриває.

У висновку до підрозділу 2.1. «Характерні риси та особливості підготовки евакуації радянських військ (сил) у 1941–1942 рр.» (с. 96-97) варто було б показати, які ж характерні риси та особливості проявилися у процесі підготовки евакуації радянських військ з різних районів узбережжя Чорного моря.

У підрозділі 2.2. «Специфіка підготовки евакуації військ (сил) Німеччини та її союзників з Таманського півострова і Криму у 1943–1944 рр.» автор розкриває процес проведення низки евакуаційних заходів німецькими військами та їх союзниками, зокрема, із Таманського півострова. Дисертант розгорнуто показує особливості планування та проведення евакуації, вказує, що основним способом застосування військ в обох евакуаціях обирався послідовний відвід військ із

плацдарму, що оборонявся, враздріб, завантаження їх на судна й перевезення декількома рейсами, що в обох випадках для евакуації військ німецьким командуванням передбачалося широке застосування транспортної авіації.

У третьому розділі «Евакуація військ (сил) протиборчих сторін під час бойових дій на Чорному морі» автор дослідження розкриває евакуаційні заходи Червоної армії та радянського Чорноморського флоту з ізольованих ділянок узбережжя, військово-морських баз, пунктів базування та портів у 1941–1942 рр., особливості перебігу евакуації військ (сил) Німеччини та її союзників з Таманського півострова у вересні – жовтні 1943 р. та з Криму у квітні – травні 1944 р. Дисертант вдало розкриває евакуаційні заходи в умовах протидії військ противників, залучення великої кількості техніки і ресурсів. Висновки до розділу є ґрунтовними і чітко показують, що процес та результати проведення евакуації військ протиборчих сторін на Чорному морі під час воєнних дій у 1941 – 1944 рр. залежали від комплексного впливу низки чинників, зокрема: воєнно-географічних – воєнно-політичних та фізико-географічних умов; стану оперативного обладнання району проведення евакуації військ; воєнно-стратегічного – складу, стану, положення, співвідношення та характеру дій військ сторін під час проведення евакуації, їх активності у проведенні контревакуаційних заходів; військово-професійної – компетентності та лідерських якостей військового керівництва під час проведення евакуації, морально-психологічного стану особового складу, задіяного в проведенні евакуації, впливу вищого військового керівництва на процес проведення евакуації військ; воєнно-технічних – наявності засобів перевезення та сил і засобів забезпечення та ін.

Дисертаційну роботу завершують висновки, які є аргументованими, логічними, доволі розлогими й такими, що показують досягнення завдання, які перед собою ставив дисертант.

До позитивних рис дисертаційного дослідження слід віднести також ґрунтовний аналіз нормативно-правової бази дослідження: накази та інструкції керівництва Військово-Морських Сил та Збройних Сил України. Вони безпосередньо пов'язані з матеріалом, показують умови здійснення евакуаційних

заходів. Окремі додатки, що містяться у дисертаційній роботі підготовлені особисто здобувачем за результатами дослідження. Також, важливим практичним аспектом дисертаційного дослідження є досвід евакуаційних заходів морем, який дослідник пропонує внести до системи застосування ВМС ЗС України, як підґрунтя для подальшого теоретичного дослідження та практичного відпрацювання таких операцій (дій).

Таким чином, аналіз дисертаційного дослідження свідчить, що в роботі дисертантом вирішено низку важливих наукових завдань, що дало змогу з'ясувати стан вивчення теми в історичній літературі, здійснити комплексний аналіз джерельної бази дослідження; розкрити сутності, змісту, характерних рис та особливостей евакуації військ протиборчих сторін під час воєнних дій на Чорному морі у 1941–1944 роках. Такий підхід дозволив Чірікалову О.С. визначити способи, засоби та специфіку евакуаційного процесу військ – противників. Положення і висновки сформульовані Чірікаловим О.С. у дисертації загалом обґрунтовані та науково достовірні. Основні результати й положення дисертації викладені автором у семи наукових статтях у наукових фахових виданнях (у тому числі одна – в закордонному), навчальному посібнику та п'яти збірниках науково-практичних конференцій і семінарів. Разом вони повною мірою відображають зміст, основні положення і висновки дисертаційного дослідження.

Зміст автореферату дисертації є повністю відповідає основним положенням її рукопису.

Незважаючи на загалом позитивне враження від дисертаційного дослідження, необхідно звернути увагу на окремі аспекти, а саме:

– в історіографічному і джерельному огляді варто було б конкретніше вказати, які аспекти досліджуваної проблеми потребують нині пріоритетної

уваги, які висновки і положення, вироблені попередниками, вимагають уточнення чи, навіть, перегляду.

– автор вживає у дисертаційному дослідженні поняття «військові» (сили). це специфічний вислів для військової термінології, а тому необхідно його пояснити в умовних термінах;

– дуже часто в історіографічному аналізі автор вживає словосполучення «розлогий матеріал». Цей вислів ні про що не свідчить, тим більше в науковому дослідженні;

– перший розділ дисертаційного дослідження закінчується досить абстрактними висновками, які не дають розуміння, які ж результати отримав дисертант проаналізувавши історіографію;

– на сторінці 38-39 автор показує, що певну цінність для його дослідження складають підручники, навчальні посібники та курси лекцій, що розроблялися на базі діючих тогочасних керівних документів і видавалися у вищих військових навчальних закладах СРСР, сучасних Росії та України. Але, на жаль не показує в чому саме вона полягає;

– у структурі списку літератури, можливо, потрібно було здійснити її поділ на джерела та літературу, а не архівні матеріали та література. Тоді можна було б виокремити збірки документів.

Є й інші дрібні неточності та орфографічні огріхи, проте, як і наведені вище зауваження, вони не носять принципового, а швидше рекомендаційного характеру і не можуть вплинути на достатньо високий, в цілому, рівень представленої до захисту дисертації.

Виходячи із вищенаведеного, є всі підстави вважати, що дисертаційна праця Чірікалова Олексія Сергійовича є актуальним, самостійним, завершеним науковим дослідженням. Враховуючи обґрунтованість отриманих результатів, наукову новизну і практичне значення роботи, вважаю, що дисертація Чірікалова Олексія Сергійовича «Евакуація військ (сил) на Чорному морі у роки Другої

світової війни» повністю відповідає всім вимогам «Порядку присудження наукових ступенів і присвоєння вченого звання старшого наукового співробітника», затвердженого постановою Кабінету Міністрів України № 567 від 24 липня 2013 р., зі змінами, внесеними постановою Кабінету Міністрів № 656 від 19 серпня 2015 р., а її автор заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 20.02.22 – військова історія.

Офіційний опонент:

доктор історичних наук, професор,

завідувач кафедри історії України

Київського університету

імені Бориса Грінченка

О.О. Салата

